

M. TVLLII CICERONIS

DE

PARTITIONE ORATORIA
DIALOGVS.

CICERO FILIVS, ET CICERO PATER, LOQVENTES
INDVCVNTVR.

CICERO FILIVS.

STVDEO, mi pater, Latine ex te audire I
ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græce I
tradidisti; si modo tibi est otium, & si vis.
CICERO PATER. An est, mi Cicero, quod
ego malim, quam te quam doctissimum esse?
Otium autem primum summum est, quo-
niam aliquando Roma exeundi potestas data
est: deinde ista tua studia vel maximis occu-
pationibus meis anteferrem libenter. C. F. 2
Visne igitur, ut tu me Græce soles ordine
interrogare, sic ego te vicissim eisdem de re-
bus Latine interrogem? C. P. Sane, si pla-
cet. sic enim & ego te meminisse intelli-

gam, quæ accepisti : & tu ordine audies,
 3 quæ requires. C. F. Quot in partes distri-
 buenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In
 tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in
 ipsam vim oratoris, deinde in orationem,
 tum in quæstionem. C. F. In quo est ipsa
 vis? C. P. In rebus, & verbis. Sed & res,
 & verba, invenienda sunt, & collocanda.
 Proprie autem in rebus invenire, in verbis
 eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est com-
 mune, tamen ad inveniendum refertur. Vox,
 motus, vultus, atque omnis actio, eloquendi
 comes est, earumque rerum omnium custos
 4 est memoria. C. F. Quid? orationis quot
 sunt partes? C. P. Quatuor. earum duæ
 valent ad rem docendam, narratio & confir-
 matio. ad impellendos animos duæ, princi-
 pium & peroratio. C. F. Quid? Quæstio
 quasnam habet partes? C. P. Infinitam,
 quam consultationem appello: & definitam,
 2 quam causam nomino. C. F. Quoniam igi-
 5 tur invenire primum est oratoris, quid quæ-
 ret? C. P. Ut inveniat, quemadmodum fi-
 dem faciat eis, quibus volet persuadere, &
 quemadmodum motum eorum animis afferat.
 C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argu-
 mentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re
 ipsa

ipsa infitis, aut assumtis. C. F. Quos vocas
 locos? C. P. Eos, in quibus latent argu-
 menta. C. F. Quid est argumentum? C. P.
 Probabile inventum ad faciendam fidem.
 C. F. Quomodo igitur duo genera ista divi-
 dis? C. P. Quæ sine arte putantur, ea re-
 mota appello, ut testimonia. C. F. Quid in-
 fita? C. P. Quæ inhærent in ipsa re. C. F.
 Testimoniorum quæ sunt genera? C. P. Di-
 vinum, & humanum: divinum, ut oracula,
 ut auspicia, ut vaticinationes, ut responsa
 sacerdotum, haruspicum, conjectorum: hu-
 manum, quod spectatur ex auctoritate, &
 ex voluntate, & ex oratione, aut libera, aut
 expressa: in quo insunt scripta, pacta, pro-
 missa, jurata, quæ sita. C. F. Quæ sunt quæ
 dicis infita? C. P. Quæ infixæ sunt rebus
 ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea,
 quæ sunt ipsi contrariove ejus aut similia, aut
 dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea:
 ut ea, quæ sunt quasi conjuncta, aut ea,
 quæ sunt quasi pugnancia inter se: aut ea-
 rum rerum, de quibus agitur, causæ: aut
 causarum eventus, id est, quæ sunt effecta
 de causis, ut distributiones, ut genera par-
 tium, generumve partes, ut primordia re-
 rum & quasi præcurrentia, in quibus inest

aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid majus, quid par, quid minus fit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates
 3 comparantur. C. F. Omnibusne igitur ex
 8 his locis argumenta sumemus? C. P. Immo vero scrutabimur & quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut levia semper rejiciamus, nonnumquam etiam communia prætermittamus & non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. C. P. Loco quidem quæris, sed planius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quæstionumque rationem venero.

9 C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inveneris, collocare: cujus in infinita quæstione, ordo est idem fere, quem exposui, locorum: in definitâ autem adhibenda sunt illa etiam, quæ ad motum animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia præcepta fidem faciendi & commovendi. Quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad voluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem: (tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum:) omnem collocationem ad finem accommodo quæstionis. Nam est in propo-

sito finis, fides: in causa & fides, & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est, rei sententiæque moderator: ita, ut aut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex, aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicii, deliberationis, exornationis: quæ, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet jam ex eo nomen. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: in iudicio, aut sævitiam, aut clementiam iudicis: in suasionem autem, aut spem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controversiarum? C. P. Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum servantur gradus, aut generum distributiones: aut a minoribus ad majora adscendimus, aut a majoribus ad minora delabimur: aut hæc inæquali varietate

distinguiamus, cum parva magnis, simplicia
 conjunctis, obscura dilucidis, læta tristibus,
 incredibilia probabilibus inteximus, quæ in
 13 exornationem cadunt omnia. C. F. Quid?
 in deliberatione quid spectas? C. P. Princi-
 pia, vel non longa, vel sæpe nulla. Sunt
 enim ad audiendum, qui deliberant, sua
 causa parati. Nec multum sane sæpe nar-
 randum est. Est enim narratio aut præteri-
 tarum rerum, aut præsentium: suasio autem,
 futurarum. Quare ad fidem & ad motum
 14 adhibenda est omnis oratio. C. F. Quid? in
 judiciis quæ est collocatio? C. P. Non ea-
 dem accusatoris & rei: quod accusator re-
 rum ordinem prosequitur, & singula argu-
 menta, quasi hasta in manu collocata, vehe-
 menter proponit, concludit acriter, confir-
 mat tabulis, decretis, testimoniis, accura-
 tiusque in singulis commoratur: perorationis-
 que præceptis, quæ ad incitandos animos va-
 lent, & in reliqua oratione paululum digre-
 diens de cursu dicendi, utitur, & vehemen-
 tius in perorando. Est enim propositum, ut
 5 iratum efficiat judicem. C. F. Quid facien-
 15 dum est contra reo? C. P. Omnia longe se-
 cus. Sumenda principia ad benivolentiam
 conciliandam. Narrationes aut amputandæ,

quæ lædunt: aut relinquendæ, si totæ sunt molestæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendæ. C. F. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? C. P. Non sane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti & provide; & quod respuunt, immutandum est.

C. F. Expone deinceps, quæ ipsius orationis verborumque præcepta sint. C. P. Unum igitur genus est eloquendi sua sponte fufum: alterum versum, atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis: in conjunctis secunda. Simplicia inveniendâ sunt: conjuncta collocanda sunt. Et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta. Nativa ea, quæ significata sunt sensu: reperta, quæ ex his facta sunt, & novata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adjunctione verborum. Atque etiam est hæc distinctio in verbis: altera, natura: tractatione, altera: natura, ut sint alia sonantiora, graviora, leviora & quodammodo nitidiora: alia contra. tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula, aut addita

ad nomen, aut nova, aut prisca, aut ab oratore modificata & inflexa quodammodo: qualia sunt ea, quæ transferuntur, aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæque mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. F. Habeo

¹⁸ de simplicibus verbis: nunc de conjunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in conjunctione servandi, consecutioque verborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas verbis, quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam, ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum: sic in conjunctis, quod non est consequens, vituperandum est.

¹⁹ Communia autem simplicium conjunctorumque sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis, aut circumscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione verborum. Obscurum autem, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis: semel unaqua-

que re dicenda: nulli rei, nisi, ut dilucide dicas, serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comtum atque expolitum, si est auctoritas & pondus in verbis, si sententiæ vel graves, vel aptæ opinionibus hominum & moribus. Illustris autem ²⁰ oratio est, si & verba gravitate delecta ponuntur, & translata, & superlata, & ad nomen adjuncta, & duplicata, & idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat pæne ante oculos. is enim maxime sensus attingitur: sed ceteri tamen, & maxime mens ipsa moveri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre, quam illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus, altero vero, ut videre videamur. Suave autem ²¹ genus erit dicendi, primum elegantia & jucunditate verborum sonantium & lenium: deinde conjunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disjunctos atque hiantes: & sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto, habeatque similitudinem æqualitatemque verborum, tum ex contrariis sumpta verbis: crebra crebris, paria

paribus respondeant, relataque ad idem verbum: & geminata, atque duplicata, vel etiam sæpius iterata ponantur: constructioque verborum tum conjunctionibus copuletur, tum
 22 dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suavis oratio, cum aliquid aut invisum, aut inauditum, aut novum dicas. Delectat enim, quidquid est admirabile, maximeque movet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio: quæque significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur, aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari videntur, idque comitate fieri magis, quam vanitate. Sed multa sunt suavitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciant. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum.

7 C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de con-
 23 versa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione verborum: quæ simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur, aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum

verbum in plura verba diducitur: ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur, aut assumpta verba removentur, aut in circuitus diriguntur, aut in conjunctione fit unum verbum ex duobus. In conjunctis autem verbis triplex adhiberi potest commutatio, non verborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo, & idem quasi sursum versus retroque dicatur; deinde idem intercise atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. 25

C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum & cum verborum momentis commutanda maxime est. Facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suavem, non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu, quæ plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient, ejusque vim ac varietatem subsequenter. C. F. 26
 Num quidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane, præter memoriam, quæ est gemina litteraturæ quodammodo, & in dissimili genere per similes. Nam ut illa constat ex notis litterarum, & ex eo, in quo imprimun-

tur illæ notæ: sic confectio memoriæ, tamquam cera, locis utitur, & in his imagines, ut litteras, collocat.

8 C. F. Quoniam igitur vis oratoris omnis
 27 ²⁷ exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse ejus partes: quarum prima & postrema ad motum animi valet. is enim initiis est & perorationibus concitandus. Secunda, narratio: & tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet. Est enim amplificatio vehemens quædam argumentatio; ut illa docendi causa sit, hæc com-
 28 ²⁸ movendi. C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & a principiis primum ordiar. quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum: e quibus initia benivolentiæ conciliandæ comparantur,

aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere virtutis, & maxime liberalitatis, officii, justitiæ, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis, & cum iis, qui disceptant, aliqua conjunctionis aut causa aut spe significanda: &, si in nos aliquod odium offensivæ collocata sit, tollenda ea minuendæ, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter²⁹ autem ut audiamur, & attente, a rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, &, quid agatur, intelligit, si complectare a principio genus naturamque causæ, si definias, si divides, si neque prudentiam ejus impediās confusione partium, nec memoriam multitudine: quæque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Ut attente autem audiamur,³⁰ trium rerum aliqua consequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut conjuncta cum ipsis, apud quos res agitur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interventus alicujus, aut interpellatio, aut ab adversario dictum aliquod, & maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte,

ne derelinquamus: &, quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri.

9 C. F. Quid? in narratione quæ tandem
 31 conservanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quæ etiam in reliquis fere dicendi partibus: quæ partim sunt necessaria, partim assumta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suavi-
 32 tatem. Ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est brevitatis: eaque sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, consentient: si cujusque facti & eventus causa ponetur: si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione conjuncta: si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas, & vitæ fides. Suavis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, interpositos

motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætities, cupiditates. Sed jam ad reliqua pergamus.

C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in confirmationem & reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando, nostra probare volumus: in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit, nec ne sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo conjectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. C. F. Teneo istam distributionem. Nunc conjecturæ locos quæro. C. P. ³⁴
 In verisimilibus, & in propriis rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia verisimile, quod plerumque ita fiat: ut, adolescentiam procliviorē esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod numquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus & quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis naturæ primum spectantur, valitudinis, figuræ, virium, ætatis, marium, foeminarum: atque hæc

quidem in corpore: animi autem, aut quemadmodum affecti sint, virtutibus, vitiis, artibus, inertis; aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, voluptate, molestia. Atque hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitia, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, divitiæ, libertas, & ea, quæ sunt iis contraria. In locis autem & illa naturalia, maritimi an remoti a mari: plani an montuosi: læves an asperi: salubres an pestilentes: opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti: celebres an deserti: coëdicati an vasti: obscuro an rerum gestarum vestigiis nobilitati: **II** consecrati an profani. In temporibus autem, præsentia & præterita & futura cernuntur. in his ipsis, vetusta, recentia, instantia, paulo post, aut aliquando futura. In sunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, æstas, autumnus: aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas; quæ sunt naturalia: fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Jam facta & eventus aut consilii sunt, aut imprudentiæ; quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione: casu, cum aliter cecidit, ac putatum sit: permo-

tione, cum aut oblivio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permovet. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarum tria sunt genera. nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Hujus igitur materiæ, ad argumentum subjectæ, perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis conjectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, 39 quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit: etiam si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula movent suo 40 pondere, partim, etiam si videntur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coæcervata, proficiunt. atque in his verisimilibus insunt nonnumquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad similitudinem veri, primum exemplum; deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnumquam, etsi est incredibilis, tamen homines commovet.

12 C. F. Quid? definitionis quæ ratio est &
 41 quæ via? C. P. Non dubium est id quidem,
 quin definitio genere declaretur, & proprie-
 tate quadam, aut etiam communium fre-
 quentia, ex quibus, proprium quid sit, elu-
 ceat. Sed quoniam de propriis oritur ple-
 rumque magna dissensio, definiendum est
 sæpe ex contrariis, sæpe etiam ex dissimili-
 bus, sæpe ex paribus. Quamobrem descri-
 ptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ,
 & enumeratio consequentium, inprimisque
 commovet explicatio vocabuli ac nominis.

42 C. F. Sunt exposita jam fere ea, quæ de
 facto, quæque de facti appellatione quærun-
 tur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum
 factum constet, & nomen, qualia sint, vo-
 catur in dubium. C. P. Est ita, ut dicis.
 C. F. Quæ sunt igitur in eo genere partes?
 C. P. Aut jure factum, depellendi aut ulcif-
 cendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudic-
 itæ, aut religionis, aut patriæ nomine,
 43 aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam
 quæ motu animi & perturbatione facta sine
 ratione sunt, ea defensionem contra crimen,
 in legitimis judiciis, non habent, in liberis
 disceptationibus habere possunt. Hoc in ge-
 nere, in quo, quale sit, quæritur, ex con-
 trover-

troverfia, jure, & rectene actum fit, quæri
 folet: quorum disputatio ex locorum descri-
 ptione fumenda est. C. F. Agefis ergo, quo- 44
 niam in confirmationem & reprehensionem
 diviferas orationis fidem, & dictum de altero
 est: expone nunc de reprehendendo. C. P.
 Aut totum est negandum, quod in argumen-
 tatione adversarius fumerit, fi fictum aut
 falsum esse poffis docere; aut redarguenda
 ea, quæ pro verifimilibus fumta fint: primum
 dubia fumta esse pro certis: deinde etiam in
 perfpicue falsis eadem poffe dici: tum ex iis,
 quæ fumerit, non effici, quod velit. Acce-
 dere autem oportet ad fingula: fic univerfa
 frangentur. Commemoranda funt etiam exem-
 pla, quibus fimili in disputatione creditum
 non fit: conquerenda conditio communis pe-
 riculi, fi ingeniis hominum criminoforum fit
 expofita vita innocentium.

C. F. Quoniam unde inveniuntur, quæ 13
 ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum 45
 in dicendo fingula tractentur, exspecto. C. P.
 [Argumentationem] quærere videris, quæ est
 argumenti explicatio: [quæ fumta ex iis lo-
 cis, qui funt expofiti, conficienda & distin-
 guenda dilucide est.] C. F. Plane istuc ipsum 46
 defidero. C. P. Est ergo (ut supra dictum

est) explicatio argumenti, argumentatio: sed ea conficitur, cum sumseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo sunt genera, quorum alterum ad fidem directo spectat; alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid, quod probaret, sumsitque ea, quibus niteretur: atque his confirmatis, ad propositum retulit, atque concludit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro & contra, prius sumit, quæ vult, eaque confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis jactat ad extremum. Est autem illa varietas in argumentando, & non injucunda distinctio: ut, cum interrogamus nosmet ipsi, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus, quæ sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes: & si non omnia disputando confirmabimus, breviterque interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus: quodque ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

C. F. Quid? illa, quæ sine arte appel- 14
lantur, quæ jamdudum assumta dixisti, ec- 48
quonam modo, ecquonam loco artis indi-
gent? C. P. Illa vero indigent: nec eo di-
cuntur sine arte, quod ita sunt, sed quod ea
non parit oratoris ars, sed foris ad se delata,
tamen arte tractat, & maxime in testibus.
Nam & de toto genere testium, quam id fit 49
infirmum, sæpe dicendum est: & argumen-
ta, rerum esse propria: testimonia, volun-
tatum: utendumque est exemplis, quibus
testibus creditum non sit: & de singulis te-
stibus, si natura vani, si leves, si cum igno-
minia, si spe, si metu, si iracundia, si mi-
sericordia impulsæ, si præmio, si gratia ad-
ducti: comparandique superiore cum aucto-
ritate testium, quibus tamen creditum non
sit. Sæpe etiam quæstionibus resistendum 50
est, quod & dolorem fugientes multi in tor-
mentis ementiti persæpe sunt, morique ma-
luerunt falsum fatendo, quam verum infi-
tiando dolere. Multi etiam suam vitam ne-
glexerunt, ut eos, qui his cariores, quam
ipsi sibi essent, liberarent: alii autem aut
natura corporis, aut consuetudine dolendi,
aut metu supplicii, ac mortis, vim tormen-
torum pertulerunt: alii ementiti sunt in eos,

quos oderant. [Atque hæc exemplis firmanda
 31 sunt. Neque est obscurum, quin (quoniam
 in utramque partem sunt exempla, & item
 ad conjecturam faciendam loci) in contrariis
 contraria sint sumenda. Atque etiam incur-
 rit alia quædam in testibus & in quæstioni-
 bus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt,
 si aut ambigue, aut inconstanter, aut incre-
 dibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio
 dicta, subtiliter reprehenduntur.

15 C. F. Extrema tibi pars restat orationis,
 52 quæ posita in perorando est, de qua sane ve-
 lim audire. C. P. Facilius est explicatio per-
 orationis. nam est divisa in duas partes,
 amplificationem, & enumerationem. Au-
 gendi autem & hic est proprius locus in per-
 orando: & in cursu ipso orationis declina-
 tiones ad amplificandum dantur, confirmata
 53 re aliqua, aut reprehensa. Est igitur am-
 plificatio, gravior quædam affirmatio, quæ
 motu animorum conciliet in dicendo fidem.
 Ea & verborum genere conficitur, & rerum.
 Verba ponenda sunt, quæ vim habeant illu-
 strandi, nec ab usu sint abhorrentia, gravia,
 plena, sonantia, juncta, facta, cognominata,
 non vulgata, superlata, imprimisque trans-
 lata, nec in singulis verbis, sed in continen-

tibus soluta, quæ dicuntur sine conjunctione, ut plura videantur. Augent etiam relata 54 verba, iterata, duplicata, & ea, quæ ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora, omninoque semper quasi naturalis & non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Hæc igitur in verbis; quibus actio vocis, vultus, & gestus congruens, & apta ad animos permovendos, accommodanda est. Sed & in verbis, & in actione causa erit tenenda, & pro re agenda. nam hæc, quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert; diligenter, quid quemque deceat, judicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem ex 16 locis omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt 55 ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio: & causæ, & ea, quæ sunt de causis orta, maximeque similitudines & exempla: fictæ etiam personæ: muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quæ magna habentur: quorum est duplex genus. Alia enim 56 naturâ magna videntur, alia usu: natura, ut cœlestia, ut divina, ut ea, quorum obscuræ

causæ, ut, in terris mundoque admirabilia, quæ sunt: ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt: usu, quæ videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius: quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentum: aut amore, ut fratrum, ut conjugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honestate, ut virtutum, maximeque earum, quæ ad communionem hominum & liberalitatem valent. Ex iis & cohortationes sumuntur ad ea retinenda: & in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, & miseratio nascitur. Proprius locus est augendi, in his rebus aut amissis, aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si bona ex fortuna quis cadat: &, a quorum caritate divellatur: quæ amittat, aut amiserit: in quibus malis sit, futurusve sit, exprimat breviter. Cito enim arefcit lacryma, præsertim in alienis malis. nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est. minuta est enim omnis diligentia. hic autem locus grandia requirit. Illud jam est iudicii, quo quaque in causa genere utamur augendi.

In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ii loci tractandi sunt, qui movere possunt expectationem, admirationem, voluptatem: in cohortationibus autem, bonorum ac malorum enumerationes & exempla valent plurimum. In judiciis accusatori fere, quæ ad iracundiam; reo plerumque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnumquam tamen accusator misericordiam movere debet, & defensor iracundiam. Enumeratio ⁵⁹ reliqua est, nonnumquam laudatori, suafori non sæpe, accusatori sæpius quam reo, necessaria. Hujus tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis, vel longitudine orationis: aut frequentatis firmamentis orationis, & breviter expositis, vim est habitura causa majorem. Et reo rarius utendum est, ⁶⁰ quod ponenda sunt contraria; quorum dissolutio in brevitate lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta videatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed brevia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C. F. Quoniam & de ipso oratore & de ¹⁸ oratione dixisti, expone eum mihi nunc, ⁶¹

quem ex tribus extremum proposuisti, quæ-
 stionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio
 dixi, quæstionum genera; quorum alterum,
 finitum temporibus & personis, causam ap-
 pello: alterum infinitum, nullis neque per-
 sonis, neque temporibus notatum, propofi-
 tum voco. Sed est consultatio quasi pars cau-
 sæ quædam & controversiæ. inest enim infi-
 nitum in definito, & ad illud tamen referun-
 62 tur omnia. Quamobrem prius de proposito
 dicamus: cujus genera sunt duo, cognitionis
 alterum; ejus scientia est finis, ut, verine
 sint sensus: alterum actionis; quod refertur
 ad efficiendum quid, ut, si quæretur, quibus
 officiis amicitia colenda sit. Rursus superio-
 ris genera sunt tria: sit, necne: quid sit:
 quale sit. Sit, necne, ut, jus in natura sit,
 an in more: quid autem sit; sitne jus id, quod
 majori parti sit utile: quale autem sit; juste
 63 vivere, sit, necne, utile. Actionis autem
 duo sunt genera: unum, ad persequendum
 aliquid, aut declinandum; ut, quibus rebus
 adipisci gloriam possis, aut quomodo invidia
 vitetur: alterum, quod ad aliquod commo-
 dum usumque refertur; ut, quemadmodum
 sit respublica administranda, aut, quemad-
 64 modum in paupertate vivendum. Rursus

autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit, necne sit, aut fuerit, futurumve sit, quæritur, unum genus est quæstionis, possitne aliquid effici? ut, cum quæritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit? alterum, quemadmodum quidque fiat; ut, quonam pacto virtus pariatur, naturane, an ratione, an usu? Cujus generis sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quæstionibus, causæ, rationesque rerum explicantur. Illius ¹⁹ autem generis, in quo, quid sit id, de quo ⁶⁵ agitur, quæritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseverantia: in altero autem, descriptio generis alicujus, & quasi imago exprimenda est, ut, qualis sit avarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, ⁶⁶ in quo, quale sit, quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile, in republica administranda versari. De æquitate vero sic: ut, Sitne æquum, amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim

simpliciter solum quæritur, quid honestum sit, quid utile, quid æquum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius: atque etiam, quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum: cujus generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas vitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, ⁶⁷ cognitionis sunt omnia. Restant actionis: cujus alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet: ut, quemadmodum colendi sint parentes: alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, vel gignendos, vel concitandos. Atque hæc fere est partitio ²⁰ cōsultationum. C. F. Cognovi: sed quæ ratio ⁶⁸ fit in his inveniendi & disponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliamne censes, & non eandem, quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem & ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in aliis ratio, eadem huc transfertur.

Cognita igitur omni distributione propofi-

tarum consultationum, causarum genera restant admodum. Et earum quidem forma 69 duplex est: quarum altera delectationem festatur aurium: alterius, ut obtineat, probet & efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius, exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus, & ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius civitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum, aut in provisione posteritatis temporis, aut in præteriti disceptatione versatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera 70 causarum exstiterunt: unum, quod a meliori parte, laudationis est appellatum: deliberationis alterum; tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi vero placet.

C. P. Ac laudandi vituperandique rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter, atque a principiis exordiar & lau-

- 71 dandi & vituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quæ conjuncta cum virtute sunt: & quæ cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudine. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendisque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firmanur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex iis, quæ ante dicta sunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur.
- 72 Et, quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris & ad delectationem refertur, utendum erit iis in oratione singulorum verborum insignibus, quæ habent plurimum suavitatis: id est, ut factis verbis, aut vetustis, aut translatis frequenter utamur, & in ipsa constructione verborum, ut paria paribus, & similia similibus sæpe referantur: ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium sensum,
- 73 apto quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ admirabilia & nec opi-

nata, five significata monstris, prodigiis, & oraculis: five quæ videbuntur ei, de quo agimus, accidisse divina atque fatalia. Omnis enim expectatio ejus, qui audit, & admiratio, & improvifi exitus, habent aliquam in audiendo voluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona malave versantur, externis, corporis, & animi; prima sunt externa, quæ ducuntur a genere: quo breviter modiceque laudato, aut, si erit infame, prætermisso; si humile, vel præterito, vel ad augendam ejus, quem laudes, gloriam, tracto; deinceps, si res patietur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. postea de corporis bonis; in quibus quidem, quæ virtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum locato triplex est. aut enim temporum servandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa & varia facta in propria virtutum genera sunt digerenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens, ex multis & variis disputationibus nunc in quandam angustam & brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex. aut enim scientia cernitur virtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæ-

que gravissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ vero moderandis cupiditatibus, regendisque animi motibus laudatur, ejus est munus in agendo: cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus, domestica; in publicis, 77 civilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res & in communes distributa est, duobusque modis in rebus commodis discernitur; & ea, quæ absunt, non expetendo, & ab iis, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nam quæ venientibus malis obstat, fortitudo; quæ, quod jam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cujus est liberalitas, in usu pecuniæ: simulque altitudo animi, in capiendis incommodis & maxime injuriis: & omne, quod est ejus generis, grave, sedatum, non turbulentum. In communione autem quæ posita pars est, justitia dicitur, eaque erga deos, religio, erga parentes, pietas, vulgo autem bonitas: creditis in rebus fides, in moderatione animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nominatur. Atque hæc quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ

quasi ministræ comitesque sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando vera atque falsa, quibusque positis quid sequatur, distinguit & judicat: quæ virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud elo-79 quentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa, quæ in disputando est, uberior est atque latior, & ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maxime consequens, verecundia est. Atque hi sunt fere quasi quidam habitus animi, sic affecti & constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti: a quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam 80 perfecti animi habitus, ad virtutem quasi præculti, & præparati rectis studiis & artibus: ut, in suis rebus, studia litterarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensuræ, ut fidurum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus, propensiora studia in aliquo genere virtutis præcipue colendo, aut divinis rebus deserviendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, præcipue atque insigniter dili-

gendis. Atque hæc quidem virtutum. Viti-
 81 rum autem sunt genera contraria. Cernenda
 autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia,
 quæ virtutem videntur imitari. nam & pru-
 dentiam malitia, & temperantiam immanitas
 in voluptatibus aspernandis, & magnitudinem
 animi superbia in animis extollendis, & de-
 spicientia in contemnendis honoribus, & li-
 beralitatem effusio, & fortitudinem audacia
 imitatur, & patientiam duritia immanis, &
 justitiam acerbitas, & religionem superstitio,
 & lenitatem mollitia animi, & verecundiam
 timiditas, & illam disputandi prudentiam
 concertatio captatioque verborum, & hanc
 oratoriam vim inanis quædam profluentia lo-
 quendi. Studiis autem bonis similia viden-
 tur ea, quæ sunt in eodem genere nimia.
 82 Quamobrem omnis vis laudandi vituperan-
 dique ex his sumetur virtutum vitiorumque
 partibus: sed in toto quasi contextu orationis
 hæc erunt illustranda maxime, quemadmo-
 dum quisque generatus, quemadmodum edu-
 catus, quemadmodum institutus moratusque
 fuerit: & si quid cui magnum aut incredi-
 bile acciderit, maximeque si id divinitus ac-
 cidisse potuerit videri: tum quod quisque sen-
 serit, dixerit, gesserit, ad ea, quæ proposita
 sunt,

sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque iisdem inveniendi locis causæ rerum, & eventus, & consequentia requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio præteriri debet, si modo quid erit animadvertendum, aut in ipso genere mortis, aut in iis rebus, quæ post mortem erunt consecutæ.

C. F. Accepi ista, didicique breviter, non 24 solum quemadmodum laudarem alterum, sed 83 etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse jure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda quam viam & quæ præcepta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori, aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam &, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit: &, si quid necesse est, (necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus,) id est reliquis, & honestatibus in civili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quæ- 84 ritur, quid fieri possit, videndum etiam est, quam facile possit. nam quæ perdifficilia

funt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit, quam sit magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario sæpe
85 habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasionem & dissuasionem; suasori proponitur simplex ratio: si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum
86 est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, conjuges, germani, parentes: partim non necessaria; quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quæ sita sunt in officiis atque virtutibus: alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ.
87 Eorum autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur: honestate, ea, quæ proficiuntur ab iis virtutibus, de quibus paulo ante est dictum; quæ sunt laudabilia ipsa per se: commoditate autem aliqua, quæ sunt

in corporis aut in fortunæ bonis expetenda, quorum alia sunt quasi cum honestate conjuncta, ut honos, ut gloria: alia diversa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiæ, clientelæ. Est etiam quædam quasi materies ²⁵ subjecta honestati: quæ maxime spectatur in ⁸⁸ amicitiiis. amicitia autem caritate & amore cernuntur. nam cum deorum, tum parentum, patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Conjuges autem, & liberi, & fratres, & alii, quos usus familiaritasque conjunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quodsi semper ⁸⁹ optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quæ vim habent maximam, persæpe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquuntur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad veritatem so- ⁹⁰ lum, sed etiam ad opiniones eorum, qui

audiunt, accommodanda est oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera; alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum humanum & politum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque virtus: illi autem alteri, quæstus, emolumentum, fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quæ maxime est inimica virtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe fane laudanda est. Et illud videndum, ⁹¹ quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur bona. nam neque honesta tam expetunt, quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam umquam expetat, quam ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor gravis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu pravisque opinionibus corruptum. quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus,

qua vi bona consequi, malaque vitare possimus: sed apud homines bene institutos plurimum de laude & de honestate dicemus: maximeque ea virtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus; fructus, emolumenta, voluptates, vitationesque dolorum proferantur: addantur etiam contumeliæ atque ignominia. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen & dedecus magnopere moveat. Quare, quod ad utilitatem spectet, ex iis, quæ dicta sunt, reperietur: quid autem possit effici, necne, in quo etiam, quam facile possit, quamque expediat, quæri solet, maxime ex causis iis, quæ quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt; aliæ, quæ vim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores, conficientes vocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta & perfecta per se; alia aliquid adjuvans, & efficiendi socia quædam: cujus generis vis varia est, & sæpe aut major, aut minor, ut & illa, quæ ma-

ximam vim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum, conficientes vocantur. Cum autem quæritur, quid sit optimum factu; aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et,
²⁷ quoniam de utilitate jam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere, quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earumve rerum, quæ ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetant, sed etiam illa, quæ adversentur, videnda. Et, si ex contentione procliviora erunt nostra; non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, jucunda videantur. Dissuadentibus autem, aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque aliis ex præceptis, sed iisdem ex suasionis locis.
⁹⁶ Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeque fit in hoc genere meditati-
tatus, ut possit vel utilia ac necessaria sæpe

honestis, vel hæc illis anteferre. Ad com-
 movendos autem animos maxime proficient,
 si incitandi erunt, hujusmodi sententiæ, quæ
 aut ad explendas cupiditates, aut ad odium
 satiandum, aut ad ulciscendas injurias perti-
 nebunt. Sin autem reprimendi; de incerto
 statu fortunæ, dubiisque eventis rerum futu-
 rarum, & retinendis suis fortunis, si erunt
 secundæ: sin autem adversæ, de periculo
 commonendi. Atque hi quidem sunt perora- 97
 tionis loci. Principia autem in sententiis di-
 cendis brevia esse debent. non enim supplex,
 ut ad judicem, venit orator, sed hortator,
 atque auctor. Quare proponere, qua mente
 dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus
 sit, debet, hortarique ad se breviter dicen-
 tem audiendum. Tota autem oratio, sim-
 plex, & gravis, & sententiis debet ornatior
 esse, quam verbis.

C. F. Cognovi jam laudationis & suasio- 28
 nis locos. nunc, quæ judiciis accommodata 98
 sint, exspecto; idque nobis genus restare
 unum puto. C. P. Recte intelligis. Atque
 ejus quidem generis finis est æquitas; quæ
 non simpliciter spectatur, sed ex comparatio-
 ne nonnumquam: ut, cum de verissimo ac-
 cusatore disputatur, aut cum hereditatis, sine

lege, aut sine testamento, petitur possessio: in quibus causis quid æquius, æquissimumve sit, quæritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox 99 dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium, de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut, sitne actio illi, qui agit, aut jamne sit, aut num jam esse desierit, aut illane lege, hincne verbis sit actio, quæritur. Quæ etiam si ante, quam res in iudicium venit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta [non] sunt; tamen in ipsis iudiciis permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti: sero petisti: non fuit tua petitio: non a me, non hac lege, 100 non his verbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in jure civili: quod est in privatarum ac publicarum rerum lege, aut more positum; cujus scientia, neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis subeundisque iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea fere generis ejus sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium sæpe delabantur, tamen ante iudicium tractanda videantur, paululum ea separo a ju-

diciis, tempore magis agendi, quam dissimi-
 litudine generis. Nam omnia, quæ de jure
 civili, aut de æquo & bono disceptantur, ca-
 dunt in eam formam, in qua, quale quid sit,
 ambigitur, de qua dicturi sumus: quæ in
 æquitate & jure maxime consistit. In omni-²⁹
 bus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus¹⁰¹
 unus aliquis capiendus est, si plures non
 queas, ad resistendum. Nam aut ita confi-
 stendum est, ut id, quod objicitur, factum
 neges; aut illud, quod factum fateare, ne-
 ges eam vim habere, atque id esse, quod ad-
 versarius criminetur; aut, si neque de facto,
 neque de facti appellatione ambigi potest, id,
 quod arguere, neges tale esse, quale ille di-
 cat, & rectum esse, quod feceris, conceden-
 dumve, defendas. Ita primus ille status, &¹⁰²
 quasi conflictio cum adversario, conjectura
 quadam, secundus autem definitione atque
 descriptione, aut informatione verbi, tertius
 æqui, & veri, & recti, & humani ad ignos-
 cendum disputatione tractandus est. Et quo-
 niam semper is, qui defendit, non solum re-
 sistat oportet, aliquo statu, aut infitiando,
 aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed
 etiam rationem subjiciat recusationis suæ:
 primus ille status rationem habet iniqui cri-

minis, ipsam negationem infitiationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponitur in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia factum fatetur.

103 Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum vocentur: quamquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsæ defensionis rationes, continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur ab reo ad recusandum, depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet, non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio
 30 stare non potest. Ex rationis autem, & ex
 104 firmamenti consilictione, & quasi concursu, quæstio exoritur quædam, quam disceptationem voco: in qua, quid veniat in iudicium, & de quo disceptetur, quæri solet. nam prima adversariorum contentio diffusam habet quæstionem: ut in conjectura, Ceperitne pecunias Decius; in definitione, Minueritne majestatem Norbanus; in æquitate, Jurene

occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & confusa sunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. ea in conjectura nulla est. Nemo enim ejus, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæstio, & disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non ¹⁰⁵ minuit majestatem, quod egit de Cæpione turbulentius: populi enim Romani dolor justus vim illam excitavit, non tribuni actio: majestas autem, quoniam est magnitudo quædam populi Romani, in ejus potestate ac jure retinendo, aucta est potius, quam diminuta: & ubi ita refertur, Majestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit: existit illa disceptatio, Minueritne majestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam, & æquam per vim egerit. In his autem causis, ubi ¹⁰⁶ aliquid recte factum, aut concedendum esse factum defenditur, cum est facti subjecta ratio, sicut ab Opimio, Jure feci, salutis omnium, & conservandæ reipublicæ causa:

relatumque est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem civem, sine iudicio, jure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, Potueritne recte, salutis reipublicæ causa, civem, everforem civitatis, indemnatum necare? Ita disceptationes eæ, quæ in his controversiis oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ, detractisque temporibus & personis, rursus ad consultationis formam rationemque revocantur. Sed in gravissimis firmamentis etiam ¹⁰⁷ illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut verborum ipsius iudicii, aut alicujus stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ conjectura continentur. quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit, genere scripti ipsius. Nam etiam si verbum aliquod de scripto definiendum est, quam vim habeat: ut, cum ex testamenti, quid sit penus, aut cum ex lege prædii quæritur, quæ sint ruta cæsa: non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat,

eo trahere significationem scripti, quo expediat, aut velit: aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem & sententiam scriptoris abducere, vel alio se, eadem de re, contrarie scripto defendere: tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiæque contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrariis scriptis, utrum magis sit comprobandum.

Disceptatio autem cum est constituta, ¹⁰⁹propositum esse debet oratori, quo omnes argumentationes, repetitæ ex inveniendi locis, conjiciantur. Quod quamquam satis est ei, qui videt, quid in quoque loco lateat, quique illos locos, tamquam thesauros aliquos argumentorum, notatos habet: tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In conjectura igitur, cum est in ³²infitiando reus, accusatori hæc duo prima ¹¹⁰sunt; (sed accusatorem pro omni actore & petitore appello: possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controversiarum genera versari;) sed hæc duo sunt ei prima, causa & eventus. Causam appello, rationem efficiendi; eventum, id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio cau-

farum paulo ante in suasionis locis distributa
 111 est. Quæ enim in consilio capiendo futuri
 temporis præcipiebantur, quamobrem aut
 utilitatem viderentur habitura, aut efficiendi
 facultatem, eadem, qui de facto argumenta-
 bitur, colligere debebit, quamobrem & uti-
 lia illi, quem arguet, fuisse, & ab eo effici
 potuisse demonstrat. Utilitatis conjectura
 movetur, si illud, quod arguitur, aut spe
 bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur:
 quod fit acrius, quo illa in utroque genere
 112 majora ponuntur. Spectantur etiam ad cau-
 sam facti, motus animorum, si ira recens,
 si odium vetus, si ulciscendi studium, si in-
 juriae dolor: si honoris, si gloriæ, si imperii,
 si pecuniæ cupiditas: si periculi timor, si æs
 alienum, si angustiae rei familiaris: si audax,
 si levis, si crudelis, si impotens, si incautus,
 si insipiens, si amans, si commota mente, si
 vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opi-
 nione celandi: aut, si patefactum esset, de-
 pellendi criminis, vel perrumpendi periculi,
 vel in longinquum tempus differendi: aut si
 113 iudicii poena levior, quam facti præmium:
 aut si facinoris voluptas major, quam damna-
 tionis dolor. His fere rebus facti suspicio
 confirmatur, cum & voluntatis in reo causæ

nus primum quæstionum erit: dicendum de
 vi doloris, de opinione majorum, qui eam
 rem totam, nisi probassent, certe repudias-
 sent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, ¹¹⁸
 doctissimorum hominum, apud quos etiam
 (id quod acerbissimum est) liberi civesque
 torquentur; de nostrorum etiam prudentissi-
 morum hominum institutis, qui cum de ser-
 vis in dominos quæri nolissent, de incestu
 tamen & conjuratione, quæ facta me consule
 est, quærendum putaverunt. Irridenda etiam
 disputatio est, qua solent uti ad infirmandas
 quæstiones, & meditata puerilisque dicenda.
 Tum facienda fides, diligenter esse & sine
 cupiditate quæsitum: dictaque quæstionis ar-
 gumentis & conjectura ponderanda. Atque ³⁵
 hæc accusationis fere membra sunt. Defen- ¹¹⁹
 sionis autem primum infirmatio causarum;
 aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi
 soli, aut commodius potuisse idem consequi;
 aut non iis se esse moribus, non ea vita; aut
 nullos animi motus, aut non tam impoten-
 tes fuisse. Facultatum autem infirmatione
 utetur, si aut vires, aut animum, aut copias,
 aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum
 tempus, aut locum non idoneum, aut mul-
 tos arbitros, quorum crederet nemini: aut

erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adjuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset: ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse conjunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur: argumentis peccata convinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum genus erit ipsum laudandum, dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione effecisse, testes effugere non potuisse: deinde singuli laudentur: (quæ autem essent laudabilia, dictum est:) deinde etiam argumento firmo; (quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi:) viro bono & firmo, sine vitio judicis, non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit, non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cujusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adjuvabunt: confirmandum ge-

reperiuntur, & facultas. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicujus commodi, vitiationeque alicujus incommodi quæritur, ut aut spes, aut metus impulisse videatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quam ratio utilitatis, impellit. Quamobrem sint hæc dicta de causis.

C. F. Teneo, & quæro, qui sint illi eventus, 114
 quos ex causis effici dixisti. C. P. Consequen- 33
 tia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti vestigia: quæ quidem vel maxime suspicionem movent, & quasi tacita sunt criminum testimonia, atque hoc quidem graviora, quod causæ communiter videntur infirmulare & arguere omnes posse, quorum modo interfuerit aliquid: hæc proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non 115

non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut pœnas ac judicia contemneret. Consequencia autem diluet, exponendo, non esse illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admissio consequi possent: consistetque in singulis: & ea, aut eorum, quæ ipse facta esse dicit, propria esse defendet potius, quam criminis: aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius, quam contra salutem valere debere: testiumque & questionum genus universum, & quod poterit, in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum causarum principia, suspiciosa ad acerbitatem, ab accusatore ponentur; denunciabiturque insidiarum commune periculum, excitabunturque animi, ut attendant. Ab reo autem, querela conflati criminis collectarumque suspicionum, & accusatoris insidiæ, & item commune periculum proferetur, animique ad misericordiam allicientur, & modice benivolentia judicum colligetur. Narratio autem accusatoris, erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori, aut præteritis, aut obscuratis suspi-

cionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis ¹²² autem nostris argumentationibus, infirmandisque contrariis, sæpe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri frequentatione argumentorum, & coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miseratione ad extremum.

C. F. Scire mihi jam videor, quemadmo- ³⁶
 dum conjectura tractanda sit. Nunc de defi- ¹²³
 nitione audiamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique præcepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum judicis opinionemque penetrarit, & uter ad communem verbi vim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis illi, qui audient, magis & propius accesserit, is vincat necesse est. Non ¹²⁴
 enim argumentando hoc genus tractatur, sed tamquam explicando excutiendoque verbo: ut, si in reo, pecunia absoluto, rursusque revocato, prævaricationem accusator esse definiat, omnem judicii corruptelam ab reo; defensor autem, non omnem, sed tantum-

modo accusatoris corruptelam ab reo: fit
ergo hæc contentio prima verborum, in qua,
etiam si propius accedat ad consuetudinem
mentemque sermonis defensoris definitio, ta-
125 men accusator sententia legis nititur: negat
enim probari oportere, eos, qui leges scri-
pserint, ratum habere iudicium, si totum cor-
ruptum sit; si unus accusator corruptus sit,
rescindere: nititur æquitate: ut illa quasi
scribenda lex sic esset, quæque tamen com-
plecteretur in iudiciis corruptis, ea verbo
uno prævaricationis comprehendisse dicitur:
126 defensor autem testabitur consuetudinem ser-
monis, verbique vim ex contrario reperiet,
quasi ex vero accusatore, cui contrarium est
nomen prævaricatoris; ex consequentibus,
quod ea littera de accusatore solet dari ju-
dici; ex nomine ipso, quod significat eum,
qui in contrariis causis, quasi varie esse po-
situs videatur. Sed huic tamen ipsi confu-
giendum est ad æquitatis locos, ad rerum ju-
dicatarum auctoritatem, ad finem aliquem
periculi: communeque sit hoc præceptum,
ut, cum uterque definierit, quam maxime
potuerit ad communem sensum vimque ver-
bi, tum similibus, exemplisque eorum, qui
ita locuti sunt, suam definitionem sententiam-

que confirmet. Atque accusatori in hoc ge- 127
 nere causarum locus ille communis, minime
 esse concedendum, ut is, qui de re confitea-
 tur, verbi se interpretatione defendat: de-
 fensor autem & ea, quam proposui, æqui-
 tate nitatur, &, ea cum secum faciat, non
 re, sed depravatione verbi se urgeri quera-
 tur. Quo in genere percensere poterit ple-
 rosque inveniendi locos. nam & similibus
 utetur, & contrariis, & consequentibus;
 quamquam uterque, tamen reus, nisi plane
 erit absurda causa, frequentius. Amplifi- 128
 candi autem causa, quæ, aut cum digredien-
 tur a causa, dici solent, aut cum perorabunt,
 hæc vel ad odium, vel ad misericordiam, vel
 omnino ad animos judicum movendos ex iis,
 quæ sunt ante posita, sumentur, si modo re-
 rum magnitudo, hominumve aut invidia,
 aut dignitas postulabit.

C. F. Habeo ista: nunc ea, quæ quum, 37
 quale fit quippiam, disceptatur, quæri ex 129
 utraque parte deceat, velim audire. C. P.
 Confitentur in isto genere, qui arguuntur,
 se id fecisse ipsum, in quo reprehendantur:
 sed, quoniam jure se fecisse dicunt, juris est
 omnis ratio nobis explicanda. quod dividi-
 tur in duas partes primas, naturam atque

legem: & utriusque generis vis in divinum
& humanum jus est distributa: quorum æqui-
130 tatis est unum, alterum religionis. Aequi-
tatis autem vis est duplex: cujus altera di-
recti, & veri, & iusti, &, ut dicitur, æqui
& boni ratione defenditur; altera ad vicissi-
tudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in
beneficio, gratia; in injuriâ, ultio nomina-
tur. Atque hæc communia sunt naturæ at-
que legis: sed propria legis & ea, quæ scri-
pta sunt, & ea, quæ sine litteris, aut gen-
tium jure, aut majorum more, retinentur,
Scriptorum autem privatum aliud est, publi-
cum aliud: publicum, lex, senatusconsultum,
foedus; privatum, tabulæ, pactum conven-
tum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt,
ea aut consuetudine, aut conventis homi-
num, & quasi consensu obtinentur. Atque
etiam hoc in primis, ut nostros mores leges-
que tueamur, quodammodo naturali jure
131 præscriptum est. Et quoniam breviter aperti
fontes sunt quasi quidam æquitatis, meditata
nobis ad hoc causarum genus esse debebunt
ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de na-
tura, de legibus, de more majorum, de pro-
pulsanda injuria, de ulciscenda, de omni parte
juris. Si imprudenter, aut necessitate, aut

casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis, qui sua sponte & voluntate fecissent: ad ejus facti deprecationem, ignoscendi petenda venia est: quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere: nisi præterea tu quid requiris.

C. F. Illud equidem, quod jam unum restare video, quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. C. P. Recte intelligis: eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis præcepta communia. Uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet: uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut utile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum ceteris scriptis, vel aliorum, vel maxime, si poterit, ejusdem; quamque defendet ipse, eam rem & sententiam quemvis prudentem, & justum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius: eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis, aut vitii; contrariam autem si probarit, fore, ut multa vitia, stulta, iniqua, contraria con-

sequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse videtur, & aliud scripsisse: qui scripto nite-
 tur, eum, re exposita, recitatione uti oportebit; deinde instare adversario, iterare, re-
 novare, interrogare, num aut scriptum ne-
 ¶34 get, aut contra factum infitietur. Post, ju-
 dicem, ad vim scripti vocet. Hac confirma-
 tione usus, amplificet rem lege laudanda, audaciamque confutet ejus, qui cum palam contra fecerit, idque fateatur, adfit tamen, factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, cum adversarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum, a quoquam potius latoris sensum, quam a lege, explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea, quæ plane scripta sint, neglexerit, quæ nusquam scripta sint, proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros, summæ stultitiæ putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita
 ¶35 dicit se fecutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor: aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non fit exceptum:

aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde amplificandi causa, de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum, cum aliis locis, tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum. Ille autem, qui se sententia legis voluntateque defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris, vim legis positam esse defendet: quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne diverticula peccatis darentur, atque ut ex facto cujusque iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si verbis legum, ac non sententiis pareatur. Deinde genus ejusmodi calliditatis & calumniæ retrahatur in odium judicis, cum quadam invidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat, quod genus paulo ante attigimus: erit iisdem æquitatis sententiis contra acerbiter verborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa & apta, ut, quæ paulo ante præcepta dedimus

ambigui, quæque proxime sententiæ & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium trans-
 138 ferantur. Nam quibus locis in ambiguo de-
 fendimus eam significationem, quæ nos ad-
 juvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex
 defendenda est. Deinde est efficiendum, ut
 alterius scripti sententiam, alterius verba
 defendamus. Ita quæ modo de scripto sen-
 tentiaque præcepta sunt, eadem huc omnia
 transferemus.

40
 139 Expositæ sunt tibi omnes oratoriæ parti-
 tiones, quæ quidem e media illa nostra Aca-
 demia floruerunt: neque sine ea aut inve-
 niri, aut intelligi, aut tractari possunt. nam
 & partiri ipsum, & definire, & ambigui parti-
 tiones dividere, & argumentorum locos
 nosse, & argumentationem ipsam concludere,
 & videre, quæ sumenda in argumentando
 sint, quidque ex iis, quæ sumta sunt, effi-
 ciatur, & vera a falsis, verisimilia ab incre-
 dibilibus dijudicare, & distinguere, aut male
 sumta, aut male conclusa reprehendere, &
 eadem vel anguste differere, ut dialectici qui
 appellantur, vel, ut oratorem decet, late
 exprimere: illius exercitationis & subtiliter
 140 disputandi, & copiose dicendi [artis] est. De
 bonis vero rebus & malis, æquis, iniquis,

utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint, mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus aliisve perveneris, tum & hæc ipsa melius, & multo majora alia cognosces. C. F. Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater: multisque ex tuis præclarissimis muneribus nullum majus exspecto.

